

## *Abril de 1931: a chegada da II República ó Val Miñor*

---

**José Luis Mosquera Veleiro**

### RESUMO

*A proclamación da II República no Val Miñor frustrou aos gobernos locais dos comicios do 12 de abril. O nomeamento das Xestoras Provisionais tivo a súa excepción en Nigrán, onde a autoridade provincial ratificou, non sin queixas, que os monárquicos, agora reconvertidos en novos republicanos, permaneceran no poder municipal. Habería que esperar as eleccións de finais de Maio para que no Val Miñor se instalase definitivamente a República.*

### ABSTRACT

*The proclamation of the Second Republic in the Miñor Valley frustrated the local governments of the April 12th elections. The appointment of the Provisional Managers had its exception in Nigrán, where the provincial authority ratified, without any complaints, that the monarchists, now converted into new Republicans, could remain in the municipal power. Nevertheless, the Republic itself wouldn't be definitively settled in Val Miñor until the elections of the end of May.*

“¿Cree el señor gobernador...que el león puede dejar de ser león aunque se oculte debajo de la piel de cordero?”

Á saída do primeiro Consello de Ministros do goberno Aznar, celebrado o 19 de febreiro de 1931, foi facilitada á prensa unha declaración na que, facendo referencia ao acordado sobre as eleccións municipais e provinciais, se dicía:

Es propósito decidido del gobierno proceder rápidamente a la renovación total de Ayuntamientos y Diputaciones eligiendo íntegramente las Corporaciones municipales y provinciales por sufragio universal...<sup>1</sup>

Na seguinte reunión ministerial (23 de febreiro), baralláronse distintas alternativas para fixar a data electoral e, aínda que a data que máis apoios suscitaba era a do 29 de marzo, foi desestimada xa que “es domingo de Ramos y el siguiente el de Pascua”.<sup>2</sup> O executivo, polo tanto, recoñecendo que non podían levarse a cabo os comicios locais nesas datas, por coincidir cunha solemnidade tan devota e tradicional como era a Semana Santa, acordou fixalas para o 12 de abril.

Mentres tanto, Aznar trata de recompoñer o antes posible as redes clientelares que estiveran hibernando durante a Ditadura, pola ausencia de comicios, co fin de afrontar ese primeiro test de lexitimidade. Para iso, e como medida urxente, xa se aprobou a finais de febreiro un novo listado de gobernadores civís de probada lealdade.<sup>3</sup> Para a provincia de Pontevedra foi ratificado Fernando Campuzano, significado bugallalista e protexido do ministro La Cierva, que xa viña exercendo o cargo, na mesma provincia, por mandato do goberno anterior.<sup>4</sup>

Aznar despachou cos gobernadores antes de que se incorporaran aos seus novos destinos e, despois de recalcarlle o carácter apolítico do seu executivo, instounos a que se comportasen coa maior imparcialidade nas próximas eleccións. No seu discurso tratou, en reiteradas ocasións, de desmarcarse dos executivos precedentes.

Este gobierno no es como los anteriores (...) No es un gobierno de partido en el cual el jefe daba las orientaciones políticas a los gobernadores (...) es un gobierno de concentración donde están representados todos los partidos políticos (...) que nadie pueda decir que esta política es igual a la anterior a 1923. Afortunadamente para España esa política no volverá.<sup>5</sup>

Para despois insistir na necesidade de que as eleccións do 12 de abril fosen *rabiosamente sinceras*, parafraseando ao conde de Romanones, pois o Goberno xogaba o seu creto e prestixio.

Os concellos do Val Miñor rescataron do fondo dos seus arquivos a Lei Municipal do 2 de outubro de 1877 e a Lei Electoral de 8 de agosto de 1907, para poñerse ao día e iniciar os procedementos e trámites legais propios destas eleccións. Para iso van reunirse, por orde gobernativa, o domingo 15 de marzo, co propósito de acordar o número total de concelleiros que, con arranxo á escala do artigo 35 da Lei Municipal, tiñan de integrar os futuros gobernos de Baiona, Gondomar e Nigrán, á fin de ser elixidos nos próximos comicios locais.



Juan Bautista Aznar, presidente do goberno.  
Sol, 19-03-1931.

O Concello de Baiona acordou:

1.- Que o número de residentes dese municipio que rexistraba a certificación anual de 1929, verificada no censo de poboación vixente, era de cinco mil seiscientos sesenta e seis.

2.- Que con arranxo ao número de residentes o número legal de concelleiros que correspondía a este Concello era de TRECE, divididos así: un alcalde, dous tenentes de alcalde, dez concelleiros; sendo dous o número de distritos electorais deste municipio.

3.- Que o número de concelleiros que correspondía a cada distrito quedaba así: o distrito 1º denominado de Baiona tiña nas súas dúas seccións (as parroquias de Baiona e Baredo) a un total de quíñentos sesenta e dous electores, e o distrito 2º, tamén contaba, nas súas dúas seccións (as parroquias de Santa Cristina-Sabaris, Belesar e Bahiña) a un total de quíñentos corenta e oito. Ao distrito primeiro correspondíalle designar SETE concelleiros e ao distrito segundo, SEIS.

4.- Cada elector do distrito 1º, só tería dereito a votar a CINCO concelleiros e cada elector do distrito 2º, a CATRO.

Gondomar tiña unha poboación que superaba os 9.001 habitantes polo que lle correspondían DEZASETE concelleiros distribuídos entre un alcalde, tres tenentes de alcalde e trece concelleiros que serían elixidos por tres distritos: Distrito 1º.- Paradela, formado polas parroquias de Gondomar, Mañufe, Donas e Borreiros (OITO concelleiros). Distrito 2º.- Morgadáns, coas parroquias de Morgadáns, Peitieiros e Couso (SEIS concelleiros). Distrito 3º.- Vincios, con Vincios, Vilaza e Chaín no cal se elixirían TRES concelleiros.

Pero, antes de finalizar a reunión, rectificáronse os datos do padrón elevando a poboación a 10.031 habitantes e, polo tanto, concluíuse e así aprobouse que a Gondomar lle correspondía elixir a DEZAOITO edís. Será no distrito 3º de Vincios onde se aumentaba un, polo que pasaba agora de tres a CATRO candidatos.<sup>6</sup>

En canto a Nigrán, acordouse manter a tradicional división electoral do municipio: Distrito 1º.- Nigrán, coas parroquias de Nigrán e Camos. A este distrito correspóndelle elixir a CATRO concelleiros. Distrito 2º.- San Pedro da Ramallosa, que comprende as parroquias de San Pedro da Ramallosa e Parada. CINCO concelleiros. Distrito 3º.- Priegue, abarca a Chandebrito, Priegue e Panxón. Elixirán SEIS concelleiros.

A nova corporación estará composta, polo tanto, por QUINCE edís repartidos entre UN alcalde, TRES tenentes de alcalde e ONCE concelleiros.<sup>7</sup>

Movéndose nese escenario a maioría monárquica, por un lado, e os militantes e simpatizantes republicanos, por outro, principiaron a campaña electoral, publicando os seus candidatos polas parroquias por se fora necesaria a convocatoria das antevo-tacións<sup>8</sup>. Eses comicios internos celebrábanse nas sedes das sociedades agrarias, onde

os veciños nomeaban os candidatos que formarían parte das listas electorais en representación desas localidades, aínda que, por outra parte, os candidatos poderían ser propostos por concelleiros o ex concelleiros de acordo coa mesma norma, tal como se procedía na anterior etapa monárquica.<sup>9</sup>

O gobernador civil tamén vai entrar en campaña, resucitando os clásicos métodos caciquís do pasado tales como as chamadas a capítulo aos alcaldes para arengalos, ou ben as visitas aos propios Concellos para comprobar *in situ* se a maquinaria electoral estaba o suficientemente engraxada para poder garantir o triunfo dos candidatos monárquicos. Campuzano, a pesar de que levaba no cargo uns poucos meses, posuía información privilexiada do mapa electoral da provincia, xa que elaborara para o anterior ministro da Gobernación, Leopoldo Matos, un informe sobre a situación política de Pontevedra con vistas ás eleccións xerais programadas para o 1 de marzo e, posteriormente, anuladas polo goberno Berenguer.

No Val Miñor vaise cumprir o guiión. Pero así como en Gondomar e Nigrán todo parecía estar atado e ben atado, en Baiona aínda quedaban algunhas arestas por pulir, algúns flocos que resolver, polo que a autoridade provincial fixo unha parada nese municipio durante a súa xira efectuada polo sur de Vigo para intentar evitar que os bandos realistas foran a un duelo electoral fratricida, pois tiña información de que a crise existente entre os monárquicos locais conducira á formación de dúas candidaturas sen posibilidades, por agora, de chegar a un acordo de confluencia. Campuzano, que xa decidiu a que candidatura prestaría o seu apoio, mantivo discretos contactos para “infundir ánimos y reforzar el trabajo electoral de los suyos”.<sup>10</sup>

Ao final, impúxose a intransixencia e a rivalidade entre os propios monárquicos. A ruptura era un feito, habería eleccións.

Por un lado, a candidatura encabezada por Herminio Ramos González, propietario e rendeiro, con intereses comerciais en Matanzas (Cuba), cun importante currículo político, maurista ata a chegada do marqués de Estella, exercendo de concelleiro desde 1916 a 1923 e durante a Ditadura foi militante de Unión Patriótica e do Somatén, así como concelleiro en distintas etapas durante os anos 1927 e 1928. Coa volta á normalidade constitucional exerceu a alcaldía de Baiona desde abril de 1930 ata finais de xaneiro de



Fernando Campuzano, gobernador civil de Pontevedra (con abrigo claro). Vida Gallega, marzo 1931.

1931. Estaba tamén vinculado ao gremio do mar como presidente da Asociación Benéfica de Mariñeiros e Pescadores de Baiona *La Anunciada*. Tamén destacaba pola súa afección investigadora, autodidacta da historia medieval e moderna do municipio sobre a que escribira un libro,<sup>11</sup> así como multitude de artigos en prensa.

A Ramos González acompañábano na súa lista como candidatos:<sup>12</sup> Polo distrito 1º, representando a parroquia de Baiona-Baredo: Policarpo Vilar Ochoa, ex concelleiro no final da Ditadura, armador e compañeiro de Ramos en diferentes directivas da sociedade de mariñeiros. Manuel Nartallo Quinos, concelleiro monárquico formaba parte do actual equipo de goberno, líder da sociedade agraria *La Unión*, da parroquia de Belesar, membro do Somatén e de Unión Patriótica. Indiano (Buenos Aires) e un dos maiores contribuíntes polo concepto *rústica* de Belesar. Ernesto Márquez González, patrón de pesca. Jesús Varela Solleiro, médico, upetista e ex xefe do Somaten no Concello, Manuel Miniño Miniño, propietario agrícola, veciño e único representante nesta candidatura da parroquia de Baredo.

Polo distrito nº 2, representando as parroquias de Belesar, Santa Cristina e Bahiña: Fabriciano Táboas Trigo, pertencente a unha familia de notables da parroquia de Belesar, con parentes vinculados ao clero, cuñado de Manuel Nartallo e, tamén coma el, directivo agrario e retornado de Buenos Aires; era un dos maiores contribuíntes polo concepto *urbana* da parroquia. Albino Misa Alonso, outro prohome de Belesar; como Nartallo e Táboas tamén fixera a súa fortuna en Buenos Aires. Como os anteriores, era dirixente da sociedade agraria e importante propietario de fincas. Belarmino Misa González, veciño de Santa Cristina- Sabarís, emigrante a Buenos Aires, foi concelleiro durante os primeiros anos do Directorio, onde alcanzou prestixio e notoriedade. Ocupou o cargo de presidente da poderosa sociedade agraria *La Reconquista* de Sabarís. Leonardo González González (menor), de Bahiña, concelleiro na última corporación monárquica antes do golpe de Estella e directivo da sociedade agraria da parroquia.

Esta era a opción preferida pola autoridade provincial e contaba co apoio dos indianos, sobre todo dos *cubanos* e das sociedades agrarias parroquiais.

No bando contrario encabezaba a outra candidatura monárquica Ramón Troncoso Pérez, ex recadador de impostos que, no pasado, compartira con Ramos a ideoloxía maurista e tamén a súa condición de propietario e rendeiro, aínda que os seus intereses estaban en Argentina. Nunca ocupara un escano na corporación municipal, anque estaba moi ben situado, entre outras razóns, polas súas relacións de parentesco cos irmáns Barreiro Álvarez. José, farmacéutico, era cuñado de Troncoso e fora o último alcalde da Monarquía, cesando como consecuencia do golpe de Primo e Manuel, militar laureado e un dos primeiros alcaldes do Directorio. Tiña o apoio do *Faro de Vigo* na vila e dado que era un católico convencido, contou coa bendición do clero e das asociacións relixiosas,



Herminio Ramos. Arquivo do autor

entre elas a do Sagrado Corazón, da que chegou a ser o seu presidente. Na súa lista figuraban, polo distrito de Baiona, o ex alcalde e actual tenente de alcalde, o industrial conserveiro Julián de Revollar, o industrial da vila Celestino Álvarez, e dous representantes da parroquia de Baredo: os propietarios Francisco Sánchez e Barreiro Comesaña.

Polo distrito O Burgo figuraban, o comerciante Martínez Barros, agrario e alcalde en funcións na primeira corporación do Directorio, o alcalde actual Pereira Domínguez (comerciante), os propietarios Manuel L. Giráldez, Gerardo González e o comerciante Vicente Táboas concelleiro durante a monarquía, cuxo irmán Fabriciano se presentaba na candidatura rival. Estes dous últimos da parroquia de Belesar.

A campaña electoral comezou quince días antes do escrutinio. Desde o seu inicio os dous bandos se lanzan á caza do voto en todas as parroquias “apelando a procedimientos algunas veces incompatibles con la dignidad del que los solicita y del solicitado”.<sup>13</sup> Xogan un papel importante nesas prácticas intimidatorias algúns curas, cuxa intervención nos comicios era algo que xa viña de antigo neste municipio, o máis belixerante, o párroco de Baiona, Vicente M<sup>a</sup> Fernández Míguez, xa tiña moitos anos de experiencia como compoñedor en todo tipo de eleccións e sempre ao servizo das posicións máis caciquís. Ese clero tiña ademais o seu altofalante mediático nos púlpitos e no semanario *La Voz del Miñor*, desde onde escribían artigos de adoutrinamento aos seus fieis e nos cales se facía continuamente unha defensa a treu dos ideais monárquicos, que se asociaban aos valores cristiáns e un rexeitamento aos principios da ideoloxía política republicana.

O alcalde José Pereira Domínguez, co fin de atraer votos e captar adictos, non tivo inconveniente en relaxar durante o período electoral os controis perceptivos, incluídos nas Ordenanzas Municipais e que tiñan que ver con posibles actividades fraudulentas, tales como a vixilancia do peso do pan ou da calidade da carne ou do leite,



Ramón Troncoso. Arquivo de Gina Troncoso

para poder contar co apoio de panadeiros, carniceros e leiteiras, así como adoptar medidas de favoritismo ou permisividade con determinados empregados públicos en canto a gratificacións nos seus haberes ou flexibilidade nos seus horarios.<sup>14</sup> Nin a celebración dunhas datas tan sinaladas como a Semana Santa, interrompeu a campaña electoral. O xoves, o mesmo alcalde incumpriu as súas obrigacións e non asistiu á tradicional procesión de Os Pasos organizada pola sociedade de pescadores *La Anunciada*, quizais por non coincidir co candidato do bando contrario, Herminio Ramos, que era o seu presidente ou quizais “por estar demasiado ocupado en busca de votos”,<sup>15</sup> escribía, con ironía, *El Pueblo Gallego* para referirse ao apoio que estaba prestando a Alcaldía a Ramón Troncoso, xa que non soamente compartían lista senón que de todos eran coñecidas relacións mercantís que ambos tiñan como socios en

fábrica de muíño de cal e serradoiro. O Venres Santo o alcalde rectificou o seu erro e fixo acto de presenza no Santo Enterro, pero encontrouse co boicot dos pescadores e mariñeiros, que quixeron mostrarlle coa súa ausencia a súa indignación por abandonalos o día anterior. A ninguén na vila se lle escapou que, detrás da vinganza do sector pesqueiro a Pereira Troncoso, estaba o seu presidente e candidato H. Ramos.<sup>16</sup>

A campaña seguiu o seu curso habilitando os vellos métodos caciquís, temporalmente arquivados durante o Directorio pero aínda presentes na maneira de actuar dos poderes fácticos locais.<sup>17</sup> Recorreuse a vellas tácticas, moi utilizadas no pasado, como eran as tiradas de panfletos clandestinos de propaganda, libelos anónimos, que se espaxiaban con nocturnidade por todo o municipio, case sempre os días anteriores ás votacións. Ata tres folletos distintos denunciou a corporación ao gobernador civil. No arquivo persoal de D<sup>a</sup> Amparo Barreiro Troncoso<sup>18</sup> encontramos dous deles, datados en vésperas da apertura das urnas. O primeiro, na liña acostumada de descualificacións políticas e persoais, non é reivindicado por ninguén e chama a atención pola súa crítica cara as dúas candidaturas, é dicir, contra os partidos monárquicos, o que nos fai pensar que é obra dos republicanos locais.

¡B A Y O N E S E S !

El domingo 12 de Abril GRAN FERIÓN de ganado lanar

Desde las 8 de la mañana en adelante se celebrará en la calle de A. Urzáiz esta importante feria de carneros. La traficación de ganados estará a cargo de las siguientes razones sociales:

Ramos y Comp<sup>a</sup>

Troncoso y Comp<sup>a</sup>

Señores Abades

Etc. Etc.

Si no tenéis vergüenza, seréis carneros al dar vuestro voto a cualquiera de las candidaturas que se han anunciado, porque todos ellos no sirven más que para perseguirse e insultarse unos a otros. Ya lo estáis viendo: unos que si las procesiones, y otros que si la copa de Cuba. ¿Y lo de las carreras de bicicletas en dónde queda? ¡qué olvido!

Todo ciudadano que se considere borrego que se entregue a la cotización máxima de los feirantes.

¡¡ Reflexionar bayoneses !!

Si tenéis dignidad y vergüenza no debéis vender vuestro ideal por un trozo de mala carne o de podrido bacalao.

Las dos candidaturas que os presentan para que votéis, están compuestas de hombres fracasados, hombres cazarros, que ha amparado a toda clase de caciques; que han permitido intrusos en el Ayuntamiento; que lo mismo conceden plazas a sus amigos como se las quitan mañana si son enemigos, ejemplo. LA DEL PRIMER OFICIAL DEL AYUNTAMIENTO.

¿Qué programa pueden ofrecer tanto las figuras de la procesión y los de la copa de Cuba como los de las carreras de bicicletas y huestes de Rasputín?

El posible programa que llevarán a la práctica es el siguiente:

1.- Un ex alcalde destituirá al oficial después de haberle nombrado el mismo porque antes eran compadres y hoy no lo son. Dedicarase a perseguir a los del bando contrario y concederá “pequeñas” indemnizaciones al personal.



- 2.- Os darán un médico municipal más, que no lo pagareis, el cual solamente os asistirá cuando en el Ayuntamiento no tenga nada que hacer.
  - 3.- Un ex somatenista distinguido de Belesar, vendrá a molestaros con menos benignidad que molestó a los vecinos de dicha parroquia.
  - 4.- Un armador y un patrón darán por bien completa su labor, firmando cuanto le manden, bueno y malo. Y bailarán en la sala de sesiones si así se lo piden.
  - 5.- Un ex recaudador de cédulas organizará una carrera de cintas para bicicletas dedicada a los trabajadores, sin que pueden participar señoritos.
  - 6.- El kilo de carne con más gueso (sic) o peor y con un aumento de dos reales o una peseta.
  - 7.- Anulación de los actuales arbitrios municipales y crear otros más caros.
  - 8.- Fantástica iluminación en la Laje y en la puerta de la villa para que los vecinos, no tropiecen unos con otros.
  - 9.- Harán su santa voluntad sin importarles nada lo que al pueblo interese, como lo han hecho en otras ocasiones que allí han estado.
- ¡No votar esas candidaturas bayoneses! ¡Votad a candidatos nuevos, aunque no hayan sido proclamados! ¡Al que más os agrade! ¡Pero nunca a esos comediantes!
- ¡¡Desterrad al cacique!!
- ¡Ahora o nunca!

O mesmo día 11 publícase outro manifesto, este firmado polo Comité Republicano de Baiona a favor da República e con agravios cara as dúas candidaturas monárquicas en termos parecidos ao panfleto anterior.

Al Pueblo de Baiona y su distrito

CIUDADANOS

¡Ahí los tenéis! Dos bandos disputándose lo que no son más que despojos municipales. ¡Son los de siempre!

Los que no han tenido más ideal que el egoísmo; los que han mendigado un puesto en todas las situaciones y de todas han sido arrojados por incapaces y perjudiciales; los que sólo se acercan al pueblo para que este les sirva de escalón para ascender a los puestos que por sus cualidades son incapaces de conquistar, haciendo luego escarnio de vosotros; los que denigran al ciudadano pidiéndole luego el voto con amenazas o prometiendo favores que no han de cumplir. Los que limitan su gestión a disputas personales mientras la nave municipal navega a la deriva; los que se dicen ungidos por la voluntad popular, y no son más que mandatarios del cacique... ¡Son ellos! ¡Son los mismos de siempre!

Los de la mentalidad nula, los intrigantes, los fracasados, los que han abjurado de su ideal para sumarse, con miras ignoradas, a los que tenazmente y a través de los años vienen atrincherando su poderío en la ignorancia, apatía e indiferencia de las masas populares. Los que, en fin no son nada y pretenden se algo encaramándose por cualquier medio a los escaños municipales con el único objeto que continuar la farsa que, ante la bafa y escarnio de las personas conscientes, viene representándose. Ahí los tenéis pidiendo limosna de vuestro voto. Negádselo y apartaos de ellos.

Y venid agruparos bajo la bandera de las libertades ciudadanas, aportando vuestro grano de arena a la causa de la Libertad y la República, sumando vuestro esfuerzo al resurgimiento de la nueva España.



¡¡CIUDADANOS CONSCIENTES!!

BAYONESES LIBRES

¡¡EN PIE!!

¡¡GUERRA A LOS TIRANOS!! ¡¡VIVA LA LIBERTAD!!

Por el Comité Republicano de Bayona: Valentín Puga Franco, Manuel Godoy Agrelo y Joaquín Pazo Nartallo.

En Gondomar, as expectativas do Goberno Civil pasan por garantir que o resultado nesas eleccións acabara favorecendo a candidatura monárquica e para iso non se debía deixar nada ao azar. Campuzano delegou a tarefa de organizar aos adictos ao mellor candidato posible: Fernando Villamarín, un monárquico liberal que fora representante político do ministro Ángel Urzáiz y Cuesta, dentro do Partido Xudicial de Vigo. Avogado, ex deputado provincial e natural desta comarca, comezara a súa carreira política como xuíz municipal de Gondomar na primeira década do século.

O primeiro paso de Villamarín foi colocar un home da súa confianza no posto clave de control do proceso electoral e do escrutinio. Para iso, xestionou ante a Audiencia Territorial da Coruña a designación do avogado, natural da parroquia de Donas e con bufete aberto en Vigo, Arturo Estévez Pérez, como xuíz municipal, “para que dirija a sus amigos políticos, de este Ayuntamiento, en las contiendas electorales que se avecinan”.<sup>19</sup>

Estévez Pérez, polo tanto, presidirá a Xunta Municipal do Censo Electoral e estará ben escudado coa asistencia dos vocais José Quintas Santiago ex concelleiro, Latino Salgueiro Pereira médico e ex xuíz, Manuel Núñez Méndez ex concelleiro, José Giráldez Coto e Faustino Álvarez Barreiro, todos eles monárquicos e persoas próximas a Fernando Villamarín.<sup>20</sup> Con ese nomeamento xa sabía o xuíz o que esperaban del os seus xefes políticos, tendo en conta as facultades que correspondían a tal cargo dentro do entramado lexislativo electoral, convertendo esa institución local nun punto de referencia e decisiva transcendencia, dentro da estrutura caciquil do sistema político monárquico.<sup>21</sup>

Con Villamarín á fronte, as negociacións entre os bandos e os distintos candidatos foron máis fluídas e tras as diversas reunións celebradas nas parroquias e os oportunos acordos, conseguíuse evitar a loita electoral ao consti-



Fernando Villamarín. Foto cedida polo seu neto José Villamarín

tuirse unha candidatura pactada entre as vellas e novas elites, na que ao lado dunha maioría monárquica se van a incorporar tres candidatos republicanos e un socialista baixo a etiqueta de agrarios, xa que contaban con importantes apoios do movemento asociativo das parroquias para formar parte de lista electoral, a Pablo Nieto Virosta e ao socialista Rogelio Lorenzo González, por parte da Sociedade Propietaria Agraria de Gondomar,<sup>22</sup> a Manuel Martínez Pousadela da Sociedade Agraria de Donas, e a Domingo Paulino Pazos Alonso da Sociedade Agraria de Vincios.

É importante sinalar a aceptación tácita do socialista Lorenzo para formar parte dunha candidatura maioritariamente monárquica e máis aínda se temos en conta que a elección íase levar a cabo en aplicación do artigo 29, repudiado polos socialistas. Por outro lado, nada que obxectar á inclusión dos republicanos na lista pactada, dous dos cales -Nieto e Pousadela- eran vellos coñecidos do entorno monárquico e que formaba parte de “la arraigada costumbre de llevar en las candidaturas las diferentes sensibilidades existentes en el término municipal”.<sup>23</sup>

## AS ELECCIÓNS DE 12 DE ABRIL DE 1931

En Gondomar parecía que o tempo non pasara. Os comicios do 12 de abril do 1931 semellaban ser unha continuación das eleccións celebradas durante o réxime monárquico, onde a presentación dunha única lista e, como consecuencia, a ausencia de votacións e a aplicación do artigo 29 fora unha práctica habitual, dentro do panorama político local, desde a promulgación da Lei electoral de 1907.<sup>24</sup> Esa lista de consenso estaba constituída por dezaoito candidatos que foron elixidos e proclamados pola Xunta Municipal do Censo o día 5 de abril, en aplicación do artigo 29 da vixente lei electoral, e que foron os seguintes:

DISTRITO 1: Domingo Vila Manzanares, liberal; Buenaventura Fontán Domínguez, liberal; José Estévez Martínez; Faustino Alonso Pinzás, liberal; Pablo Nieto Virosta, republicano; Manuel Núñez Méndez, liberal; Rogelio Lorenzo González, socialista e Manuel Fernández Pousadela, republicano.

DISTRITO 2: José de Lis Rodríguez, liberal; José Gonda Martínez, liberal; Generoso Rodríguez Caeiros, liberal; Domingo Gonda Freiría, liberal; José Pérez Rodríguez, liberal e Antonio Rodríguez Rodríguez, liberal.

DISTRITO 3: Antonio de Lis Rodríguez, liberal; Domingo Paulino Pazos Alonso republicano; Manuel Ángel Figueroa Rodríguez, liberal-demócrata e Juan Pérez Troncoso, liberal.<sup>25</sup>

Todos eles foron avalados por concelleiros polo que non houbo necesidade de celebrar antevotacións. Dos dezaoito candidatos, a terceira parte deles tiñan experiencia nas administracións locais anteriores. Os veteranos presentáronse polo distrito 1, Fontán Domínguez, Alonso Pinzás e Núñez Méndez, estando os distritos 2º e 3º cubertos maioritariamente por concelleiros novatos, aínda entre eles había algúns con certa experiencia municipal, pois varios exerceran como alcaldes de barrio e outro, como Nieto Virosta, fora funcionario. Nestes comicios foi reelixido como concelleiro o alcalde monárquico José de Lis.

En canto á súa posición económica e ocupacións profesionais, todos eran propietarios e con capacidade económica desafogada. A maioría eran comerciantes e

rexentaban pequenos negocios como a tenda-bar da parroquia, o café do casco urbano e incluso un taller de carpintería, pero tamén os había propietarios agrícolas e rendeiros. Incluso había un funcionario: Nieto Virosta que exercía como secretario de Xulgado. Un número importante deles foran emigrantes tanto en Buenos Aires como de Montevideo, incluso Río de Janeiro; nesa condición estaban Fontán, Estévez, Nieto, Gonda, Pousadela, Pazos Alonso, Figueroa Rodríguez, Pérez Troncoso e Rodríguez Caeiros, polo menos. Vila Manzanares tiña os seus negocios en Lisboa. Por outra parte, algúns dos que van formar parte da futura corporación figuraban nos primeiros postos do pago de imposto das contribucións das parroquias do municipio como, Fontán Domínguez, Alonso Pinzás, Méndez Núñez, Figueroa Rodríguez, Pazos Alonso, Estévez Martínez ou os irmáns de Lis por exemplo. E, por último, en canto á idade, constatar que os candidatos republicanos eran os máis *xoves* da lista (Pazos Alonso 33 e Nieto Virosta 38 anos).

No Concello de Nigrán, tamén se conseguiu evitar a loita electoral presentando unha única candidatura que, como en Gondomar, non tivo necesidade de pasar polo trámite das antevotacións parroquiais, xa que foron presentados e avalados por ex concelleiros monárquicos, o que era suficiente segundo la Ley electoral de 1907. Como consecuencia la lista saíu definitivamente elixida, conforme ao xa repetido artigo 29, pola respectiva Xunta Municipal do Censo.<sup>26</sup> Era unha candidatura pactada entre o alcalde e os veteranos monárquicos onde Alonso Gonda, desde a súa posición de forza, vai ocupar a metade dos postos da nova corporación cos seus adictos. Niso residiu a diferenza con Gondomar, onde a debilidade da oposición republicana restoulle iniciativa política e como consecuencia a formación da lista de consenso foi unha concesión dos notables monárquicos para evitar a loita electoral.



Severino Alonso Gonda, alcalde de Nigrán (2º pola dereita, de pé). Arquivo Mana C. Peralba.

DISTRITO 1: Francisco Rodríguez Salgueiro, Ángel Alonso Fernández, Francisco Rial Alonso e Manuel Hermida Fernández

DISTRITO 2: Severino Alonso Gonda, Benjamín Calvo Areal, Feliciano González Rouco, José Villar Valverde e Manuel Misa Valverde.

DISTRITO 3: Ángel Costas Guisande, José Mogines Otero, Manuel Alonso González, Rogelio Rodríguez Rodríguez, Vicente Sanromán Pérez e Victoriano Alonso Comesaña.

Todo este equipo xiraba en torno á figura de Severino Alonso Gonda, alcalde do distrito durante a etapa monárquica posterior á caída de Primo de Rivera, primeiro nomeado por Real Orden o 13 de abril de 1930 e, posteriormente, por decisión gubernativa, foi elixido, esta vez, polos corporativos en sesión plenaria o 29 de xaneiro de 1931. Veciño de Nigrán onde exercía como médico, era natural de Gondomar. Fora alumno e seguidor do eminente médico-patólogo, Roberto Nóvoa Santos, que vai influenciarlo no seu devir político cara a posturas rexionalistas-republicanas. O seu pai Manuel Alonso fora durante moitos anos o todopoderoso secretario nese municipio e home de confianza de Ángel Urzáiz Cuesta, con quen lle unira unha relación de amizade. O seu irmán, Urbano, exercía desde había máis de dez anos o importante cargo administrativo que o seu pai deixara vacante ao falecer, aínda que temporalmente fora de Gondomar pola depuración á que se viu sometido polo Directorio. Polo tanto Alonso Gonda xa estaba moi rodado na política local.

Citando fontes do Goberno Civil, os periódicos da provincia e da comarca adscribiron inmediatamente aos concelleiros proclamados en Nigrán, como liberais en número de oito e rexionalistas sete<sup>27</sup>. Pero o que destacou dese listado, foi que ao alcalde lle acompañan, nesas eleccións, o núcleo duro dos seus dous anteriores gobernos, o seu primeiro tenente de alcalde, Benjamín Calvo Areal, e o seu terceiro, José Villar Valverde.

Sobresaía sobre todo o mesmo Calvo, que retornara á primeira liña da política local tras a paréntese da Ditadura, aínda que tamén colaborou brevemente con esta nas súas postrimerías. En realidade era un supervivente da etapa monárquica desde os tempos de Urzáiz, ao que serviu con eficacia desde os seus comezos na política, primeiro como concelleiro, para ir ascendendo na xerarquía como tenente alcalde nas lexislaturas de 1914, 1916 y 1918 e, posteriormente, alcanzar a Presidencia da corporación desde 1920 a setembro de 1923, sendo desaloxado do poder polo golpe de estado do marqués de Estella. Polo tanto, tiña sobrada experiencia na política local e era ademais testamenteiro dos intereses económicos do seu sobriño, Manuel L. Lemos, un dos personaxes máis influentes en Nigrán, desde os seus negocios en Argentina, fundador entre outros, das Escolas Unión Hispano Americano Val Miñor e importante filántropo con inversións na praza de abastos e nas obras públicas de Monte Lourido e Praia América. Os distintos gobernos locais sempre recorreran a el en caso de axuda ou necesidade e, como recoñecemento polo seu labor, puxéranlle o seu nome a unha rúa en San Pedro da Ramallosa.<sup>28</sup> José Villar Valverde tamén tiña algunha experiencia política. Colaborador con Calvo no último goberno da Monarquía, reapareceu na última corporación de Primo de Rivera. Volveu servir ao rei a partir de 1930 onde coincidiu co alcalde Severino Alonso.

Os outros candidatos con currículo político eran: Manuel Hermida Fernández, de Nigrán e Manuel Misa Valverde, de Parada. Ambos fixeran a súa carreira política ao

Distritos de Baiona			
	Mesa Baiona	Mesa Baredo	Total
Policarpo Vilar	212	36	248
Nartallo Quinos	211	36	247
Ernesto Márquez	209	36	245
Herminio Ramos	207	36	243
Jesús Varela	203	36	239
Ramón Troncoso	48	86	134
Julián Revollar	46	86	132
Celestino Álvarez	42	86	128
Barreiro Comesaña	37	86	123
Francisco Sánchez	35	86	121

Distrito O Burgo			
	Mesa O Burgo	Mesa Sta. Cristina	Total
Martínez Barros	114	46	160
José Pereira	113	47	160
Vicente Táboas	113	46	159
Gerardo González	112	49	161
Manuel L. Giráldez	111	43	154
Albino Misa	73	42	115
Leonardo González	73	40	113
Belarmino Misa	72	45	117
Fabriciano Táboas		41	41

lado de Benjamín Calvo defendendo a posición liberal-urzañista dentro da Monarquía e xuntos colaboraran nos gobernos locais desde 1914 a 1923 e tamén nas corporacións monárquicas anteriores á Segunda República. Misa Valverde incluso ocupara a primeira tenencia de alcaldía nos dous mandatos de Calvo.

Completa a cota de políticos experimentados o candidato Feliciano González Rouco, aínda que só exerceu na lexislatura incompleta de 1922, tamén con Benjamín Calvo de alcalde.

Por outro lado, o resto de candidatos, o 60% da lista, eran novatos nos cargos políticos locais. Entre eles decontado van destacar Manuel Alonso González que será o novo alcalde republicano a partir de xuño de 1931 e Ángel Costas Guisande, que vai exercer

o mesmo cargo a partir dos sucesos revolucionarios de outubro de 1934. Por distritos electorais, no 2º (San Pedro) o total dos candidatos eran veteranos, no distrito 3º (Priegue) todos eran principiantes e no distrito 1º (Nigrán) ao lado dun veterano colocábanse tres novatos.

As actividades económicas dos candidatos eran, como os dos candidatos dos municipios precedentes, plural, aunque todos teñen en común que son propietarios: hai un médico, un armador, un construtor, un propietario dun taller de cantería, outro de carpintería, unha tenda de ultramarinos e o resto teñen nas rendas das súas terras, a súa principal manutención. Entre eles, José Villar Valverde, José Mogines Otero e Manuel Alonso González figuraban entre os maiores contribuíntes.

Polo tanto a loita electoral no Val Miñor quedou reducida a Baiona. Os resultados publicáronse no Boletín Oficial Provincial a partir do 16 de abril.

No Distrito de Baiona o triunfo foi para os partidarios de Ramos pola súa avultada vitoria no casco urbano. O éxito de Troncoso no rural, cun censo moi inferior, foi insuficiente para equilibrar o resultado. Xa que cada elector podía marcar na papeleta, como máximo, a cinco candidatos para escoller un total de sete, os candidatos elixidos por este distrito foron:

Vilar, Nartallo, Márquez, Herminio Ramos e Varela (5) por un bando; Ramón Troncoso e Revollar (2) polo outro.

No segundo distrito o triunfo foi para Troncoso nas dúas mesas. Soamente en Santa Cristina, o bando de Ramos opuxo resistencia. Cada elector tiña dereito a votar a catro candidatos para escoller a seis:

Martínez Barros, Pereira, Táboas, Gerardo González e Giráldez (5) por un bando; e Leonardo González (1) por outro.

O triunfo final sería para a candidatura de Troncoso, pero a chegada da Segunda República impediría a constitución desta corporación.<sup>29</sup>



José Pereira Domínguez, último alcalde monárquico de Baiona. Foto Manuel Pereira

## A PROCLAMACIÓN DA REPÚBLICA. AS XESTORAS PROVISIONAIS

A instauración da República non foi consecuencia do afundimento dun sistema político producido por unha guerra exterior ou por unha revolución interna. Chegou de forma pacífica nun clima de alegría, sen rebelión nin enfrontamentos armados.<sup>30</sup>

Foi consecuencia da soñada alianza entre as elites intelectuais liberais e o movemento obreiro. É o que Machado chamou “la España de la rabia y la idea”.<sup>31</sup>

A proclamación oficial da República o 14 de abril tamén foi recibida pola prensa, en xeral, con entusiasmo e con chamadas á responsabilidade e á orde. A nivel provincial, *El Pueblo Gallego*, nun artigo en primeira páxina, que levaba por título “La República ha de ser la ley y el orden”<sup>32</sup> sinalaba:

Hasta aquí hemos vivido como vasallos, sen ley, sen derechos (...) desde hoy somos ciudadanos con todos los derechos e integridades, con las facultades que la soberanía lleva consigo (...) Para Galicia, la República es la redención, la libertad, el aniquilamiento del caciquismo, la imposibilidad de la barbarie.

O diario católico e conservador *Faro de Vigo*, que días atrás pedía o voto para as candidaturas monárquicas, vai acatar o réxime republicano cun significativo desexo celestial, “Dios ilumine aos novos gobernantes de España”<sup>33</sup>

A instauración da República nos municipios do Val Miñor levouse a cabo o día 15 mércores, tras recibir os Concellos, de mañá, un telegrama do Goberno Civil no que se dicía:

Participando haberse constituido en Madrid gobierno provisional de la República régimen que debe ser acatado por significar poder constituido como por la tranquilidad el orden y la paz que representan y al que debe prestarse el apoyo para la mejor realización fines en que se inspira.<sup>34</sup>

En Baiona, unha manifestación formada por simpatizantes republicanos e por militantes do Sindicato Obreiro de Oficios e Profesións Varias e da Casa do Pobo, acompañados da banda de música, entraron na Casa Consistorial onde o socialista e industrial panadeiro Bernardo Seoane izou a bandeira republicana no mastro do balcón mentres soaba o himno galego, arroxando pola ventá, “por constituir una provocación”, os óleos de Alfonso XIII e dos xenerais Primo de Rivera e Martínez Anido que se encontraban presidindo o salón de plenos.<sup>35</sup> Inmediatamente formouse un Comité Local Provisional da República que ocupou o baleiro de poder deixado polas autoridades locais e que, ao instante, divulgou un manifesto.<sup>36</sup>

#### AL PUEBLO DE BAIONA

¡Ciudadanos: para velar por el orden que han de presidir los actos todos de consolidación del nuevo régimen que España supo darse, nos hemos constituido en Comité local provisional de la República española.

En estos momentos históricos de jubilosa emoción, el conservar la serenidad es dar prueba de sensatez y consciencia. Ante el hermoso, inigualado ejemplo que la Nación española acaba de dar al Mundo; para ponerse a su nivel, para ser dignos de gozar de la libertad que llega, hay que comportarse con la mayor serenidad y dentro del orden más perfecto y de la más intachable corrección.

Tened presente que este Comité local, sabrá inspirarse en todo momento en lo que estime más justo y provechoso para el pueblo.



En tanto que el nuevo Gobierno constituido no disponga lo que haya de hacerse, os pedimos que nos ayudéis a velar por la tranquilidad y el orden, con los que se llegará a la consolidación del nuevo régimen que España supo darse.

¡Bayoneses, Ciudadanos, Paz, Trabajo, Orden y Fraternidad social!

¡Viva la República española!

¡Viva la Soberanía nacional!

Firmado: El Comité local”

En Gondomar a chegada da República estivo precedida de certa solemnidade. A recente creada Xunta Municipal Provisional ao Servizo da República, baixo a presidencia de Pablo Nieto Virosta e composta polos vocais Domingo Paulino Pazos Alonso, Manuel Martínez Pousadela, Rogelio Lorenzo González, José Cribeiro González, José Pequeño Rodríguez e Manuel Rodríguez Gómez reuníronse no centro da vila e, acompañados de numerosos veciños e simpatizantes que portaban la bandeira republicana e a do Centro Obreiro, cos acordes da banda de música dirixíronse á Casa Consistorial.<sup>37</sup>

É digno de destacar a heterodoxa composición deste comité republicano. Así, por un lado, presidíao Nieto Virosta, destacado upetista e membro do Somatén durante o Directorio. Martínez Pousadela, exercera de alcalde nese interregno monárquico anterior á República. Pazos Alonso era o maior contribuínte de rústica da parroquia de Vincios, Pequeno Rodríguez agora era dirixente agrario, pero no pasado actuara de alcalde de barrio. Convivían cos anteriores, Rogelio Lorenzo e Cribeiro González, de militancia socialista e o sindicalista da UGT Rodríguez Gómez. A maioría deles formara parte da candidatura de abril.

Unha vez no interior da Casa Consistorial e en sesión pública, la Xunta Municipal exixiu que:

Habiéndose implantado la república en España por la soberanía del pueblo, en nombre de este requerían al señor alcalde para que resignase las funciones de su cargo en el señor Nieto Virosta, al que designaran como presidente de la Junta Municipal.<sup>38</sup>

O mesmo secretario escribiu no Libro de Rexistro de Entrada de documentos do Concello:

DIA 14 DE ABRIL DE 1931. HOY SE PROCLAMÓ EN ESPAÑA LA REPÚBLICA  
Hoy se empieza a registrar la correspondencia que se recibe durante la actuación de la República.<sup>39</sup>

O alcalde monárquico José de Lis Rodríguez dimite voluntariamente do seu cargo e a Xunta Municipal Provisional toma o control da corporación local. Tamén se acordou enviar un telegrama ao Ministerio de Gobernación dando conta do exemplar traspaso de poderes.<sup>40</sup> Rematado o acto izouse a bandeira da República no balcón do consistorio e soou *La Marsellesa*, convertida durante eses primeiros días, no himno representativo das liberdades e a democracia do novo réxime. Pablo Nieto Virosta publicou un bando dirixido a todos os veciños de Gondomar no cal, despois de presentarse e pedir o acatamento das normas promulgadas polo goberno republicano, solicitou a volta aos traballos e quefaceres cotiáns.<sup>41</sup>

#### A LOS CIUDADANOS DEL TERMINO MUNICIPAL

Por imperativo de la soberanía popular, acaba de proclamarse en España el REGIMEN REPUBLICANO. EL entusiasmo y el orden que presidieron su advenimiento, revelan diáfananamente el alto grado de civismo del pueblo español.

Llegada a este distrito la grata y esperada nueva, se constituyó una Junta Provisional, a base de los cuatro concejales antimonárquicos elegidos últimamente, que se hizo cargo del Ayuntamiento, después de resignadas por el Alcalde sus funciones en la presidencia de aquella.

El júbilo con que habéis saludado la enseña tricolor, al ser izada en la Consistorial, evidencia vuestra absoluta identificación con la naciente República. Importa, pues, ahora prestar el mayor acatamiento a las disposiciones del Gobierno provisional como órgano supremo que ha de ejercer las funciones soberanas del Estado.

Y reintegrándose todos a la vida normal y al trabajo; excediéndose cada uno en el cumplimiento del deber, y vigilantes siempre contra la maquinación, habremos prestado a la República y a su consolidación el mejor servicio.”

Casa Consistorial de Gondomar, 15 de abril de 1931.

En Nigrán, a Alcaldía xa remitira ao Goberno Civil, a ideoloxía dos concelleiros elixidos polo artigo 29: todos eles aparecían etiquetados como liberais. Pero o día 11 de abril, prodúcese unha ruptura na uniformidade da candidatura ao declararse oficialmente republicanos rexionalistas, sete dos quince concelleiros, encabezados polo alcalde Severino Alonso Gonda.<sup>42</sup>

Ao día seguinte de proclamarse a República e, seguindo o mesmo modelo levado a cabo en Gondomar e Baiona, produciuse unha marcha dos militantes e simpatizantes republicanos e do sindicato obreiro adicto á UGT e ao PSOE que desfilaron coas súas bandeiras e estandartes ata chegar á Casa Consistorial, onde se encontraba o anterior alcalde e principal candidato Severino Alonso Gonda e parte dos concelleiros que xa se apresuraran a substituír do balcón do Concello a enseña monárquica pola bandeira tricolor. Tras unha reunión dos manifestantes, xurdiu un Comité provisional ao servizo da República integrado por Joaquín Guisande, Ramón Vidal, Luis Villegas, Sebastián Pena, Álvaro Rey Alar e Manuel Moreda, todos eles simpatizantes da coalición republicano-socialista.<sup>43</sup> Destacaba nese Comité a presenza maioritaria de mestres. Sebastián Pena, que exercía na parroquia de Parada e que pronto ía acercarse aos postulados de Emiliano Iglesias e ao Partido Radical; Luis Villegas, de San Pedro da Ramallosa, militante da UGT e do PSOE e Álvaro Rey Alar das Escuelas U.H.A. próximo á ORGA. Tamén formaba parte o dirixente sindical Manuel Moreda.

Pero Alonso Gonda, recente converso á fe republicana, nin se someteu nin cedeu ao poder ao Comité recente constituído e tomando a iniciativa constituíu unha Xunta Administrativa Municipal que mostrou a súa adhesión ao novo réxime e que estaba formada polos concelleiros electos nas eleccións de abril, co fin de xestionar interinamente o Concello e da cal el será o presidente. Despois do seu paso pola alcaldía monárquica vaise reconverter no líder republicano para sorpresa dos demócratas antigos.

O goberno da República necesitaba con urxencia cubrir o baleiro de poder nos municipios para que non se estendera o desorde e a anarquía, para dar unha imaxe de control e normalidade, polo que, á saída do primeiro Consello de Goberno de Alcalá Zamora, o ministro da Gobernación informou os periodistas de que os Concellos de

España tomaran posesión tal como foran elixidos nas eleccións levadas a cabo o día doce de abril e engadiu:

En aquelas provincias en donde haya existido alguna anormalidad con relación a las citadas elecciones, se nombrará un delegado para que examine las actas y proceda en consecuencia.<sup>44</sup>

Nos días seguintes e segundo un modelo que se vai reproducir na maioría dos municipios rurais de Galicia,<sup>45</sup> leváronse a cabo nos tres Concellos denuncias pola existencia de irregularidades nos comicios. Por un lado, por coacción ao impedir a presentación de máis candidaturas, co que no puideron celebrarse as eleccións de Gondomar e Nigrán. Por outro, polo fraude levado a cabo debido ás presións a que foron sometidos os electores e polas poucas garantías que ofreceron os recontos de votos, caso de Baiona.

Ás intencións do ministro Maura xa se adiantaran os elementos republicanos, substituíndo os antigos gobernos locais por Xuntas Municipais Provisionais de carácter republicano e todo iso cando á fronte do poder político se encontraba o presidente da Audiencia de Pontevedra, que exercía a representación do poder central ata que non se levara a cabo a incorporación dos primeiros gobernadores civís republicanos.<sup>46</sup> Xa estaban as forzas do novo réxime nos Concellos, cando un Real Decreto do Ministerio da Gobernación do día 19, intentou legalizar esa situación, xustificando a non constitución daquelas corporacións que foran susceptibles de fraude electoral a pesar de que aínda non se produciran nos municipios do Val Miñor a presentación de denuncia algunha por irregularidades. É dicir, na práctica, vaise actuar ao revés do que promulgaba o decreto: primeiro impediuse a constitución dos Concellos saídos dos comicios de abril e despois vanse buscar e ratificar as probas das coaccións electorais.<sup>47</sup>

Así, as recentes creadas Xuntas Municipais ao servizo da República vanse constituír como a única institución lexitimada para exercer o poder executivo local e van funcionar como verdadeiras corporacións, asumindo as súas competencias, asegurando a orde e a normalidade na vida cotiá e evitando o baleiro de poder que podía resultar pola deserción dos Concellos monárquicos.

O primeiro gobernador republicano de Pontevedra foi o médico coruñés Vicente Varela Radío, da FRG-ORGA e afín ao ministro Casares Quiroga.<sup>48</sup> As novas autoridades viaxaron cara aos seus destinos levando consigo instrucións do ministro da Gobernación onde se lles pedía que se abstivesen de intervir na política dos partidos baixo ameaza da súa destitución en caso de incumprimento. Tamén deixarían de acudir, con carácter oficial, ás cerimonias relixiosas que se celebraran pero manterían coas autoridades eclesiásticas o trato obrigado de cortesía e atención. Así mesmo, encomendóuselles a importante tarefa de redactar unha memoria razoada sobre as deficiencias observadas durante a viaxe que deberían realizar, no prazo de quince días, polas vilas e localidades da provincia do seu mandato.<sup>49</sup>

Varela Radío unha vez instalado na capital da provincia, procedeu a examinar os oficios enviados sobre as posibles irregularidades das eleccións do 12 de abril e tomou a decisión de mandar a un funcionario da súa confianza aos municipios do Val Miñor para que procedese a nomear unha Comisión Xestora que administra-

se, de forma interina, os tres Concellos ata unha nova e definitiva orde. Para iso, a autoridade provincial vai remitir un telegrama<sup>50</sup> anunciando a inmediata visita dun delegado gubernativo con autoridade para dar posesión ás persoas que comporían tales comisións xestoras. José Agudo Díaz, licenciado en Dereito e adicto a Azaña, era o funcionario elixido para esta misión e desprazouse á comarca o día 20, luns, acompañado dalgunhas personalidades republicanas, entre elas o novo médico pontevedrés Celestino Poza Pastrana.<sup>51</sup>

Agudo Díaz levaba, ademais, o encargo de poñer en práctica o R. D. Do Ministerio da Gobernación de 19 de abril, o cal viña referendar a constitución improvisada das corporacións locais e encontraba unha saída legal para que estas seguisen sendo republicanas: a de presentar reclamacións ao proceso electoral do 12 de abril. O ministro da Gobernación, Miguel Maura, explicaba así o proceso:<sup>52</sup>

Fue preciso adoptar una medida que, aun siendo inevitablemente un tanto arbitraria, se acercase lo más posible a la estricta justicia. Decidí abrir un período de quince días para que los candidatos derrotados o los que tuviesen algo que alegar contra la proclamación de los concejales por el artículo 29, es decir, sin lucha, presentasen sus quejas razonadas.

Tratábase de legalizar e lexitimar canto antes a uns gobernos locais novos que se ían constituír interinamente e de inmediato, a modo de Xestoras, sen ter participado e, por suposto, sen ter obtido a vitoria nas eleccións municipais. Todo iso creuse imprescindible para non interromper o funcionamento da institución máis próxima aos veciños e para que houbera unha continuidade na xestión dos asuntos cotiáns. Este proceso debía estar complementado necesariamente coa inescusable e obrigatoria presenza de adictos á República na ponte de mando dos Concellos.<sup>53</sup>

A primeira parada foi en Gondomar na mesma mañá do día 20 e Agudo vai xustificar, ante os asistentes convocados na Casa Consistorial, a creación da Xestora como consecuencia de ter sido estimadas como viables todas as protestas presentadas ante o Goberno Civil por coacción contra a validez das eleccións, as cales se incorporaban á acta da reunión.<sup>54</sup> Esas reclamacións enviáranse ao gobernador civil con anterioridade, concretamente con data de 19 de abril, por representantes das sociedades agrarias de Donas y Borreiros onde, despois de vincular a consolidación da República á selección do persoal político que terían de ocupar os cargos da administración local, expuxeron a continuación as anomalías que, ao seu parecer, fundamentaban a anulación dos comicios.

E como neste Concello a elección para concelleiros non chegou a verificarse por medio das urnas, dado que se fixo aplicación do artigo 29 de la Lei Electoral, é claro que non se reflectiu o verdadeiro sentimento popular. E isto ocorreu así, porque as coaccións e ameazas que esgrimiron os elementos que á sazón imperaban, non deixaron á opinión manifestarse libremente, dándose, entre outras anomalías, a de que o delegado da autoridade que asistiu á reunión da sociedade agraria de Donas para o nomeamento de candidatos, interviñese tratando de modificar o resultado da antevotación. E o mesmo aconteceu con igual motivo na sociedade, tamén agraria, de Borreiros; desarticulando así as organizacións antimonárquicas do distrito que, noutro caso, irían á loita conquistando a maioría dos postos municipais.

Por todo ello

Suplican a V.E. se digne ordenar la constitución del Ayuntamiento de este término, prescindiendo del resultado de la última convocatoria electoral.

Salud y República

Gondomar, 19 de abril de 1931 <sup>55</sup>

Hai fundadas razóns para soste que eses argumentos esgrimidos polos asinantes eran de dubidosa veracidade e si, en cambio, parecían, máis ben, un subterfuxio necesario imposto polas autoridades da República co único obxectivo de cumprir o expediente que dera a *puntilla* ás corporacións monárquicas. Así consta na acta da Xunta Municipal do Censo Electoral celebrada o 5 de abril, que certificou que a totalidade de candidatos da lista, incluídos o socialista e os tres republicanos, foron propostos polos ex concelleiros monárquicos Fernando Otero Martínez e José Méndez Misa. Do mencionado documento oficial despréndese que os candidatos non se someteron a ningunha antevotación oficial, polo menos que levara consigo a apertura de colexios electorais parroquiais e as correspondentes votacións veciñais tal e como especificaba a norma legal. Xeralmente a ausencia desas consultas producíase cando os distintos bandos pactaban unha lista de consenso, para non chegar á loita electoral, como foi o caso de Gondomar.<sup>56</sup>

Dábase tamén a circunstancia de que o representante da parroquia de Donas na candidatura para as eleccións fora o republicano Martínez Pousadela, que tamén



José Cribeiro.  
Arquivo Manuel Pazos.

formaba parte da Xunta Provisional e, por parte de Boreiros, o seu candidato fora o presidente da Sociedade Agraria, Pequeño Rodríguez, que tamén era membro da mencionada Xunta.

Co delegado governativo presidindo esa sesión, acordouse designar unha comisión *puramente* xestora, a cal gobernará o Concello con carácter interino. Ese equipo estará composto por un representante do Comité Republicano-Socialista por cada distrito electoral do termo municipal. Tras atender as recomendacións que lle fixo tal Comité, Agudo Díaz designou a José Cribeiro González, mestre nacional, socialista, militante do Sindicato de Traballadores do Ensino vinculado á UGT e, ademais, directivo da Sociedade Agraria de Donas; Pablo Nieto Virosta, funcionario e presidente da Xunta Municipal ao servizo da República e, por último, ao presidente do Sindicato da Construción de Gondomar, tamén vinculado a UGT, o ourensán de nacemento e alabardeiro de profesión, Manuel Rodríguez Gómez. Os cales, nese momento, designaron como alcalde-presidente a Cribeiro, natural de Santa Marta de Ortigueira, provincia de A Coruña e veciño de Donas. Aínda que Nieto ostentaba maior peso político na localidade e na administración local que Cribeiro, na elección deste último pesaría a oportunidade de nomear unha persoa

nova e sen antecedentes nin colaboracións co réxime anterior.<sup>57</sup>

Pola tarde, a comitiva desprazouse a Baiona onde se reuniron con representantes do Comité local republicano, os cales lles manifestaron que había “una entidad social” dese Concello que denunciara as irregularidades levadas a cabo nas eleccións municipais, polo que procedía a nomear unha Xestora con carácter provisional.<sup>58</sup> Despois da perceptiva consulta e seguindo o mesmo procedemento que en Gondomar, Agudo Díaz designou a Joaquín Pazo Nartallo, membro do Comité Provisional da República, armador do porto de Baiona e que chegará, posteriormente, a ocupar o cargo de presidente da Patronal de Armadores,<sup>59</sup> Manuel Cuña Cuña,<sup>60</sup> mestre na parroquia de Belesar e, por último, ao industrial de conservas de pescado e ex concelleiro monárquico Valentín Puga Franco,<sup>61</sup> natural de A Guarda e veciño de Baiona, tamén membro do Comité Republicano, ao que escolleron como alcalde.<sup>62</sup>



Joaquín Pazo Nartallo. Arquivo familiar

Ás seis da tarde e despois de abandonar Baiona, chegaron a Nigrán. Previamente convocados esperaban o delegado gubernativo os concelleiros que foran proclamados polo artigo 29.<sup>63</sup> Por parte do público alí reunido, formuláronse algunhas protestas en contra do proceso electoral que Agudo Díaz, desestimou. Resultaba tan evidente que unha parte importante dos veciños alí congregados rexeitaba o nomeamento dos concelleiros proclamados, como que a consigna dada pola autoridade provincial ao seu representante era a de confirmalos. Ao final, en sesión plenaria que presidiu o mesmo delegado gubernativo, deuse posesión aos novos concelleiros, dos cales sete contaban con pouco máis dunha semana de historial republicano e outros edís, alí presentes, renegaron da Monarquía no mesmo acto de toma de posesión. O Concello de Nigrán, no súa estrea republicana, quedaba en mans dun alcalde e uns concelleiros que foran, en principio, buscados, apoiados e elixidos polos servidores do pasado réxime. O seu oportuno bautismo republicano vailles servir a eses concelleiros ex monárquicos para ocupar escanos. Á vista de todo iso, podía concluírse que en Nigrán, aínda non se establecera o novo réxime.<sup>64</sup>

Esa debeu ser tamén a conclusión á que chegaron varios republicanos desa localidade, que non se resignaron a aceptar a decisión que tomara a autoridade provincial de lexitimar como primeiro goberno local da República aos integrantes da última candidatura monárquica, polo que, en vez de presentar denuncias sobre o inexistente proceso electoral ou reclamacións doutro tipo, elevaron, a finais de abril, unha razoada protesta firmada por uns 500 electores coa esperanza de que:

“El señor gobernador sabrá interpretar el general sentir de los habitantes de este municipio para que la República llegue oficialmente a este Ayuntamiento y se apoye en los concejales del pueblo y no en los servidores del caciquismo.”<sup>65</sup>

Non vai abandonar a súa misión o delegado gubernativo, sen antes recordar ás corporacións que o prazo para presentar as probas que avalaran as súas denuncias electorais remataría el 25 de abril. Aínda que, unha vez que se instalaran as Xestoras no poder municipal, a procura das probas e a resolución das denuncias deixarán de estar no catálogo de prioridades do goberno da República.

Precisamente, apurando os prazos ao máximo, o día 25 foi a data na que o Concello de Baiona enviou ao gobernador civil o expediente incoado en virtude da denuncia presentada polo PSOE contra a validez das eleccións, coa rúbrica do líder do partido Agustín Villafines.<sup>66</sup>

As primeiras xestións políticas e administrativas que van levar a cabo os novos gobernos locais republicanos orientáranse a tratar de resolver os asuntos domésticos que teñen que ver coas necesidades dos veciños, como se nada cambiase, xa que as preocupacións máis urxentes que tiña a poboación eran as mesmas que adoecían unhas semanas atrás; e aínda que o feito de cambiar de réxime non facía que os problemas desaparecesen dun día para outro, as corporacións do Val Miñor van, polo menos, a intentar cambiar as formas, os modos e as actitudes, para facer ver á veciñanza que os administradores locais non eran os mesmos, que a República ou os cambiara ou os reciclara, aínda que as súas caras xa eran coñecidas para a maioría e que unha maneira distinta de gobernar se instalara nos Concellos. Todo iso a pesar de que a lexislación que ían aplicar era a mesma que manexaban as anteriores corporacións monárquicas, por carecer dunha lexislación municipal especificamente republicana. Como é razoable, esta exposición hai que aplicala ao equipo de goberno de Nigrán con certas reservas respecto ao modelo de Baiona e Gondomar, pola forma pouco ortodoxa e polémica en que se levou a cabo a proclamación da República naquel municipio.<sup>67</sup>

#### NOTAS

- 1 *El Sol*, 20 de febreiro de 1931
- 2 *Ibíd.*, 24 de febreiro de 1931. Declaración do Ministro de Instrución Pública, José Gascón y Marín aos periodistas que o esperaban á saída do Consello de Ministros.
- 3 *ABC*, 1 de marzo de 1931
- 4 Fernando Campuzano y Horma estaba vinculado, de antigo, á Xuventude Liberal Conservadora e ao Partido Liberal Conservador; fora nomeado gobernador civil de Pontevedra polo goberno Berenguer e foi un dos poucos que se mantivo co executivo do almirante Aznar. Non desempeñara, no pasado, cargos importantes de responsabilidade política, aínda que formara parte da Unión Patriótica e da Asemblea Nacional por Murcia. Profesionalmente era rexistrador da propiedade, de cuxa asociación exercera como presidente, xurisconsulto destacado e, sobre todo, tratadista de dereito hipotecario. Na súa primeira entrevista, despois do seu nomeamento, concedida ao *Faro de Vigo*, o periodista recalcou que sobre a súa mesa tiña unha serie de libros vinculados con Galicia que o novo gobernador estaba consultando para poñerse ao día, tales como *Cartas sobre Galicia*, *El municipio gallego*, *Estudios de Derecho Foral Gallego* e sobre todo *El problema político de Galicia* de Vicente Risco. *Faro de Vigo*, 26 de novembro de 1930. *El Pueblo Gallego* da mesma data.
- 5 *ABC* de 5 de marzo de 1931.



- 6 Arquivo Municipal de Gondomar, caixa 22, libro de actas 22/2. Sesión plenaria de 15 de marzo de 1931.
- 7 Arquivo Municipal de Nigrán, caixa 2037, libro de actas 2037/3. Sesión plenaria de 16 de marzo de 1931.
- 8 Segundo a *Ley Electoral de 8 de agosto de 1907* só podían ser candidatos ás eleccións municipais os que xa eran concelleiros do mesmo concello, os propostos por dous concelleiros ou ex-concelleiros ou os elixidos nunha **antevotación** pola vixésima parte dos electores do distrito. Superar o 20% nunha especie de primarias. (*Gaceta de Madrid* de 10 de agosto)
- 9 Artigo 25 de la Lei Electoral do 8 de agosto de 1907.
- 10 *El Pueblo Gallego*, 12 de marzo de 1931. Acudiron a recibir a primeira autoridade provincial unha parte de *los suyos*, representados polos candidatos Herminio Ramos e o médico Jesús Solleiro, que foron os seus anfitrións nas visitas que realizou a Cabo Silleiro e á Virxe da Rocha. Tamén lle serviron de enlace nas reunións que tivo cos notables do municipio nun intento de pactar unha lista única e evitar, á fin, a loita electoral.
- 11 Ramos González Herminio (1925): *Crónicas históricas de la villa de Bayona*, Madrid, Tipografía Artística.
- 12 *El Pueblo Gallego*, 10 de abril de 1931.
- 13 *Ibid.* 24 de marzo de 1931
- 14 Arquivo Municipal de Baiona, caixa 57 carpeta 257/6. Informe de data 21 de abril de 1931 firmado polo xefe da garda municipal de Baiona, Sixto Inisterra, e solicitado pola Comisión Gestora para indagar as infraccións cometidas polo último goberno municipal monárquico. Sixto Sisterra Longas, nado en Huesca o 24 de febreiro de 1887, estivera no Exército nas campañas de África onde chegara ao grao de Brigada. No seu prego de denuncias pon como exemplos, que “el 12 de Febrero y a fin de captarse adictos, se me ordenó dejar de hacer el reposo del pan (...) A los fines de favoritismo personal, con fecha de primeros de febrero, se ordenó al guardia Leonardo Fontela que hiciese única y exclusivamente el servicio por la mañana, porque así le era más cómodo..... a fin de justificar más sueldo al guardia anteriormente citado, se le encargó una misión que únicamente competía al recaudador de arbitrios como era el reposo de carnes en el matadero (por lo que le concedieron 30 pesetas más de sueldo), dándose el caso que Fontela cobraba más sueldo que el jefe que suscribe”.
- 15 *El Pueblo Gallego*, 10 de abril de 1931.
- 16 *Ibid.*
- 17 Os modelos de participación ata entón vixentes non se viron radicalmente alterados; non podía esperarse outra cousa despois de medio século de prácticas caciquís e de descarada manipulación do sufraxio que viciaban de forma irremediable a libre confrontación política. Prada Rodríguez, J. (2005): “República y sublevación militar”, en de Juana, Jesús y Prada, Julio (coords.): *Historia Contemporánea de Galicia*, Barcelona, Ariel 2005
- 18 Amparo Barreiro Troncoso (1918-2013), era neta do alcalde Fernando Barreiro, filla do alcalde monárquico e despois franquista, o farmacéutico José Barreiro Álvarez, e casada co alcalde franquista Evaristo Casal de Rey. Posuidora dun pequeno arquivo con documentación e fotos moi interesantes, fundamentalmente sobre a Segunda República en Baiona.

- 19 *Faro de Vigo*, 19 de marzo de 1931
- 20 *El Pueblo Gallego*, 8 de abril de 1931.
- 21 Os xuíces municipais participaban nas eleccións co obxectivo de conseguir a vitoria para o candidato do partido do que era adicto e, por outro lado, para facer máis difícil a misión de control dos seus adversarios (...) o poder xudicial actuou como parte belixerante no desenvolvemento das eleccións. Cores Trasmonte, Baldomero (1978): *O libro negro da Galicia electoral*, Santiago, Minerva, p. 68.
- 22 *Faro de Vigo*, 28 dexaneiro de 1931. A finais de xaneiro elixírase a directiva de sociedade agraria: Presidente: Pablo Nieto Virosta, Vicepresidente: Rogelio Lorenzo González, Secretario: José Hermida Losada, Vocais: José Domínguez González, Severo Areal, Laureano Álvarez Calvo, Vicente Penedo Costas e Domingo Fernández Carreira. Todos eles, excepto Rogelio Lorenzo, acabarán formando parte do Partido Radical.
- 23 Prada Rodríguez, Julio (2013): "Clientelismo y poder local en la Segunda República", en Prada Rodríguez y Grandío Seoane (Coord.) *La Segunda República: Nuevas miradas, nuevos enfoques*, en *Hispania Nova nº 11*, pp. 215-249.
- 24 Desde 1913, no houbera loita electoral nese municipio.
- 25 Arquivo Municipal de Gondomar, caixa 704 carpeta 704/2. Acta de proclamación de candidatos, 5 de abril de 1931.
- 26 Arquivo Municipal de Nigrán. Caixa 37. Documento de 5 de abril de 1931.
- 27 *El Progreso*, 14 de abril de 1931. Tamén en *El Pueblo Gallego* e *Faro de Vigo* da mesma data. Os rexionalistas eran o grupo que integraba o alcalde Alonso Gonda e os seus apoios.
- 28 Arquivo Municipal de Nigrán, caixa 52, libro de actas 52/3. Sesión plenaria de 25 de maio de 1919.
- 29 Herminio Ramos escribiu un caderno manuscrito a modo de diario un tanto desordenado, saltando de datas, retomando situacións anteriores e sen continuidade. A súa última entrada foi en agosto de 1941. Na páxina 126 fixo referencia ás eleccións municipais de abril de 1931 con datos incompletos. Proclámase vencedor no distrito de Baiona e fai responsable da anulación destes comicios a *Maura, el malo* en referencia ao ministro da Gobernación, Miguel Maura. En contraposición, seguramente, o cualificativo de *bueno* adxudicárase ao irmán do ministro, Gabriel Maura, por formar parte este das filas monárquicas. Ramos González, Herminio (s/d): manuscrito, *Efemérides bayonesas.*, p. 126.
- 30 Juliá, Santos et al. (2003): *La España del siglo XX*, Madrid, Marcial Pons, p. 73.
- 31 Machado, A. (1994): "El mañana efímero", incluído en *Poesías completas*, Colección Austral A33. Edición Espasa Calpe, Madrid.
- 32 *El Pueblo Gallego*, 15 de abril de 1936.
- 33 *Faro de Vigo*, 15 de abril de 1931.
- 34 Arquivo Municipal de Nigrán, caixa 2071, libro de rexistro de entrada 2071/1. Documento con data de 15 de abril de 1931. Igual documento recibíuse en Baiona e Gondomar.
- 35 "Salvándose de la salvajada los retratos de D. José del Río Jorge, el del Conde de Bayona y el de su hermano. Causando muy mal efecto en el pueblo dicho acto de incultura". Eses republicanos eran Manuel Leyenda alias Kidán, Manuel González, Telmo Pais e Antonio Davila. En Ramos González, Herminio (s/d): manuscrito *op. cit.*, pp. 126-127. Esa versión confirma a Amparo Barreiro, filla de José Barreiro Álvarez, que nos contou que acudiu a pasear coa súa niñeira, ese día, ao entorno do

Concello e recordaba o desaloxo dos cadros polas ventás da Casa Consistorial que caían na rúa entre os aplausos dos concorrentes. Entrevista realizada polo autor o 10/01/2012.

- 36 *El Pueblo Gallego*, 23 de abril de 1931
- 37 *Faro de Vigo*, 17 de abril de 1931.
- 38 Arquivo Municipal de Gondomar, Caixa 1384 carpeta 1384/3. Acta de resignación da Alcaldía na presidente da Xunta Municipal Republicana, 15 de abril de 1931.
- 39 *Ibid.*, caixa 116, carpeta 116/3. Documento con data do 14 de abril de 1931. Sendo secretario municipal Domingo Álvarez.
- 40 En realidade foron dous telegramas con mesmo texto, un para o ministro da Gobernación e outro para o gobernador civil: “Constituida Junta Municipal provisional resignó en ella poderes Alcalde monárquico acordándose primera Asamblea celebrada entusiasmo público felicitar Gobierno provisional de laborar afianzamiento República. Tranquilidad absoluta”. Pablo Nieto. Noite do 15 para o 16 de abril. *Ibid.*, Caixa 1384, carpeta 1384/3
- 41 Arquivo Municipal de Gondomar, caixa 1384, carpeta 1384/3. Documento 15 de abril de 1931.
- 42 É curioso que a prensa, utilizando información do Goberno Civil, colocara ese resultado baixo o epígrafe “Resultado elecciones”. Quizais quixesen testemuñar que a composición da corporación de Nigrán, a esa data, era a mencionada polo cambio producido respecto ao que figuraba o día 5 na Xunta Municipal do Censo. *El Pueblo Gallego, Faro de Vigo, Progreso* del 14 de abril de 1931.
- 43 *El Pueblo Gallego*, 16 de abril de 1931.
- 44 *El Sol*, 16 de abril de 1931.
- 45 O modelo, segundo J. Prada, consistía no seguinte: presentar protestas ou reclamacións ou argumentar que a presión caciquil impedira a celebración dos comicios pola aplicación do famoso artigo 29, inmediatamente un delegado gubernativo encargábase de destituír a Xestora monárquica en funcións e nomear unha nova con ampla presenza de representantes do comité republicano, encargados de preparar novas eleccións nas que, case invariablemente, obtiñan a vitoria. En Jesús de Juana e Julio Prada (coords.) *op. cit.*, p.232
- 46 Na circular nº 71, primeira que firma o Goberno provisional da República, indicábaselles ás autoridades provinciais que entregasen o poder aos presidentes da Audiencia para levar a cabo de maneira ordenada o cambio de poder. Grandío Seoane, Emilio (2010): *A Segunda República en Galicia. Memoria, mito e historia*, Vigo, Edicións Nigra Trea, p. 34. Os nomeamentos dos gobernadores civís fixéronse con rapidez e en tres quendas polo novo goberno republicano, aínda que tardaron uns días en incorporarse. Decreto de Presidencia do Goberno provisional da República de 15 de abril de 1931, declarando de libre nomeamento os cargos de gobernadores civís (...) (*Gaceta* de 16 de abril de 1931). Serrallonga i Urquidi, Joan (2007): “El aparato provincial durante la Segunda República. Los gobernadores civiles, 1931-1939”, en *Hispania Nova* nº 7.
- 47 No seu apartado 2º, ordenábase aprazar por agora a constitución dos Concellos nos que existiran protestas e, no seu lugar, proceder á formación de comisións xestoras interinas compostas por un presidente e un número de vocais no mesmo número que os distritos electorais que constaba o municipio.

- 48 Inmediatamente enviou unha misiva de saúdo, a todos os cidadáns, pola prensa de Pontevedra. “Esta provincia tiene todos mis amores y mi mayor deseo, interin esté en este puesto es trabajar con entusiasmo por su prosperidad. Esta casa, este despacho es la casa de todos los habitantes de la provincia de Pontevedra, soy el gobernador de todos sin distinción de ideas y aquí pueden venir con entera libertad a exponer sus quejas y sus deseos con la seguridad absoluta que serán atendidos con la máxima justicia y con el mayor respeto por mi parte. Dentro de unos días visitaré hasta el pueblo más pequeño para, de cerca, apreciar las necesidades de todos e informar al gobierno para que este procure remediarlas”. *Faro de Vigo*, 21 de abril de 1931.
- 49 *El Pueblo Gallego*, 19 de abril de 1931.
- 50 Arquivo municipal de Nigrán Caja 2071, libro rexistro de entrada 2071/1, 1930-1942. “En el día de hoy se presentará en ese Ayuntamiento un delegado de mi autoridad con objeto de organizar el Ayuntamiento provisional y posesionar a las personas que designe para regirla hasta nueva orden... Personalmente dicho delegado le comunicará cuantas medidas complementarias estime oportunas para el mejor desempeño de su misión”. A mesma comunicación tamén no Arquivo Municipal de Baiona, caixa 1384, carpeta 1384/3, con data de 19 de abril de 1931 e en Arquivo Municipal de Gondomar, caixa 80 e coa mesma data anterior.
- 51 *El Pueblo Gallego*, 23 de abril de 1931.
- 52 Maura Gamazo, Miguel (2007): *op. cit.*, p.395
- 53 “Y es que los republicanos de nuevo o viejo cuño no admitían que regentasen los Ayuntamientos personas adscritas a los partidos monárquicos y menos a los tradicionales caciques locales. *Ibid.*”
- 54 Arquivo Municipal de Gondomar, caixa 1384 carpeta 1384/3. Documento de 20 de abril de 1931. Tamén *Faro de Vigo* de 22 de abril de 1931 e *El Pueblo Gallego* de 23 de abril do mesmo ano.
- 55 *Ibid.* Documento do 19 de abril de 1931. Asinaron os dirixentes das sociedades agrarias de Donas e Borreiros: José Cribeiro, Manuel Martínez Pousadela e Manuel Morgadanes, por parte da primeira e José Pequeño Rodríguez e Manuel Martínez, por parte da segunda sociedade.
- 56 *Ibid.*, caixa 704 carpeta 704/2. Documento de 5 de abril de 1931. Non é descartable que algúns candidatos saísen elixidos de reunións de sociedades agrarias e despois fosen nominados de forma oficial tal como especificaba a acta da Xunta Municipal. Iso explicaría a información do *Faro de Vigo* do 7 de abril onde facía alusión a que a relación de candidatos presentados “se efectuó consultando la opinión del vecindario de las parroquias por medio de antevotaciones parciales”, aunque o procedemento oficial da convocatoria das antevotacións non se puxera en marcha.
- 57 *Ibid.*, caixa 1384, carpeta 1384/2. Acta de Constitución da Xestora republicana, 20 de abril de 1931.
- 58 *El Pueblo Gallego*, 23 de abril de 1931.
- 59 Posteriormente investiu no sector conserveiro adquirindo cun socio de Vigo a pequena fábrica de conservas de Valentín Puga, sita en fronte do parque da Palma e transformándoa nunha fábrica de salgado, *Salazones Nartallo: sardina, anchoa y bacalao*. Entrevista do autor con José Luis Pazo Eloy, fillo de Pazo Nartallo, 15 de outubro de 2010.

- 60 Levaba menos dun ano exercendo na parroquia de Belesar, socialista e afiliado ao Sindicato de Traballadores da Ensinanza-UGT
- 61 Era fillo do industrial de A Guarda Manuel Puga González e de Antolina Franco Rodríguez. Tiñan negocios de madeiras e de transportes. En 1927 inaugurou a súa primeira fábrica de conservas en Baiona tras comprarlle ao empresario vigués Josefino Valeiras e irmán. Era un republicano próximo a Azaña.
- 62 Arquivo Municipal de Baiona, Caixa 6 carpeta 1931. Documento con data de 20 de abril de 1931.
- 63 *El Pueblo Gallego, Ibid.*
- 64 *Ibid.* O periodista facía esta pregunta “¿Cree el señor gobernador y su delegado que el león puede dejar de ser león aunque se oculte bajo la piel del cordero?”
- 65 *Ibid.*, 1 de mayo de 1931.
- 66 Arquivo Municipal de Baiona, caixa 220, libro de rexistro de saída 220/1. Documento rexistrado con data de 25 de abril de 1931.
- 67 Nigrán foi o único municipio do Val Miñor e da contorna onde non se nomeou ningunha Xestora republicana; o Goberno Civil consentiu que permanecera no goberno local a corporación elixida en abril polo artigo 29.